

Erindringer fra et dansk præsteliv i Mellemslesvig.

Der ligger tåge over minderne, årene, der hengik, siden såret var frisk, smærten ny, er blevne mange, men når vi stirrer tilbage, ruller tågerne tilside fra ét punkt først, det er hin dag i Februar måned 1864, da den stærke blæst jog sneen i hvirvler forbi vore vinduer i Store Vi. Jeg stod ved mit arbejde, da en af folkene kom løbende, rev døren op og råbte: „e dansk er o retirádi!“ Jeg afbrød ham med spørgsmålet, hvor han kunde føre slig tabelig tale. „Ja, se blot ud,“ fortsatte han, „der kommer Sillerupperne tilbage fra Flensborg!“ Det var sandt, flere svært belæssede tørvevogne kom kørende, så stærkt hestene kunde slæbe dem. Så var der ingen tvivl længere om, at der måtte være noget alvorligt i vejen, thi at tørvebønderne fra Sillerup mose skulde komme hjem midt på formiddagen måtte betyde noget, og hurtig fik jeg støvler og overtøj på og ilede ud ad Hanvedskov til, hvor den store landevej fra Slesvig by gik forbi. Og billede efter billede rejser sig for mig fra den forfærdelige dag, vore trætte folk, den hvirvlende sne, kanoner bragte i stilling, skovbrynet besat, stormstødene og den hvirvlende sne, og på engang bulderet ovre fra Sankelmark, et drønende skud, en eksploderende granat, og atter ét og atter ét, indtil kampens brag fyldte

hjærtet med angst, tre af mine brødre var soldater, og hvor var de? Og atter den hvirvlende sne, små hobe af soldater, vindens susen i trætoppene og flinteskuddene derovre i Sankelmark som en raslende haglbyge. Jeg ilede hjem, så hurtig kræfterne tillod, for at være rede ved hvad dér måtte indtræde, den korte dag svandt, endnu bestandig skuddenes raslende lyd, så blev det mørkt og stille, og vi forstod alle, at nu begyndte et nyt afsnit af vort liv og det turde blive såre forskelligt fra de fredelige dage, der var henrundne hidtil.

Under min fraværelse bragte en dreng en seddel fra min broder, officer ved 5te regiment. Den lød:

På vejen til Flensborg, Lörd. Morg.

Kl. 4. $\frac{1}{2}$ 64.

Jeg går ind i en gæstgivergård, mens tropperne marscherer forbi for at sige dig, at Dannevirke er forladt. Det er en tung efterretning og en tung gang. Vi skal inat marschere fra Slesvig til Felsted. Da vi igår var ifærd med at gå ud til skandserne for, som vi mente, at modtage fjendens hovedangreb, kom ordre til alle afdelinger om at gå mod nord, tage kanoner og tros med. Ammunitionen i skandserne er kastet i vandet. Jeg kender ikke årsagen, fjendens overmagt er meget stor, og vor forplejning har været slet, — i løbet af de sidste fire døgn har vi levet under åben himmel, i skandser og bag gjærder, — men never mind! — hellere dog således i måneder end dette tilbages Tog! Gud give nu, at krigens byrder ikke må hvile for tungt på dig! Hils tusinde gange!

Din P. Feilberg.

Og billede på billede rejser sig fra den tid, der fulgte, trange, trange dage, da alt hvad vi havde arbejdet for og

elsket blev hånet og trådt under fod. Først fik vi befaling til udelukkende at føre gudstjenesten på tysk. Hvormange tysktalende personer, der var i sognet, kan jeg ikke længere sikkert opgive, jeg mindes kun to, begge indvandrede, i nogle familier var forældrene begyndt at tale plattysk til børnene, det var dog næppe mange og nok kun i Lille Vi. Jeg adlød, forstår sig. Den slesvig-holstenske fane blev højtidelig hængt på kirketårnet, men jeg tror, den blæste istykker straks. Så blev den hængt over indgangsdøren til kirken, og der hang den vel min tid ud.

Men midt i den beske virkelighed kom engang imellem en lille begivenhed, der kaldte smilet frem. Der kom bud, om jeg vilde komme ud at døbe et lille barn i en af byerne. Alt gik som det skulde, barnet blev døbt, kaffen var rede, den blev drukket under samtale om tidens omskiftelser, jeg gjorde mig rede til at gå hjem, men manden i huset vilde tale et ord med mig uden vidner. Vi gik ind i piselen. Han fortalte mig en lang historie om planer, der var i gjærde fra de tysksindedes side, om en deputation til Flensborg for at bevirke min afskedigelse. I det samme rejste han sin svære kæmpeskikkelse i fuld højde, slog med den højre hand på bjælken så sand og støv dryssede ned fra loftet og huset rystede, idet han udbrød: „D—slå dem, det forbande pak!“ Det var nok hjærtelig ment.

Folk undgik os. Enkelte kom først, når mørket var faldet på. Heldigvis var præstegården sognets ejendom, det frelste sagtens vore vinduesruder. Vi boede nær ved landevejen til Bredsted, hvorpå der ikke var så lidt færdsel. En nat lå jeg vågen, hvad i de tider ofte gik på. Der havde været et eller andet møde eller forsamling et eller andet sted, jeg hørte en mand komme kørende rask henad

vejen. Udenfor præstegården standsede han hestene, jeg kunde i nattens stilhed høre hver bevægelse, han gjorde. Han sprang af vognen, ind over havediget, og stemte op: „O Hannemann, o Hannemann, du hast so kleine Länder!“ Aa, røsten er Jacobs, hans danske tysk forråder ham, han kan ikke huske versene, og så sjokker han ganske langsomt afsted over diget, ud til vognen og kører med en god samvittighed bort.

Et såre mildt minde har jeg fra disse dage. En ældre mand, Peder Klausen i Oxlund, forlod os ikke, men blev ved jævnlig at besøge os. Vort bekendtskab blev indledet på en såre ejendommelig måde. Da jeg var præst i Valsbøl, kom en dag en fremmed mand ind til mig med et ærinde, jeg ikke længer mindes. Han sagde ganske alvorlig til mig, idet han nævnede sit navn: „Ja, jeg er Slesvigholstener og så rationalist!“ — „Nuvel,“ svarede jeg i samme tone, „jeg er dansksindet og gammeldagstroende. Vær så god, sid ned!“ Vi syntes om hinanden. Han sad inde med en stor kundskabstrang, havde med besvær lært sig tysk, men var ikke nået i litteraturen frem til Göthe og Schiller og usikker over mangfoldige ting, han ikke i den afkrog af verden, han levede i, kunde få svar på. I Store Vi kom han jævnlig til os, havde undertiden lange spørgelister med, snart var det fremmede ord, snart ham ubekendte litterære eller historiske forhold. Jeg redede for ham, hvad jeg kunde og forstod. Han svigtede os ikke i de trange dage, men vedblev at komme, som han plejede, og vi sad timevis i stille samtale om håb og frygt, om krigens gang, om udsigter for fred og fremtid, og det slog mig den ene gang efter den anden, hvor dog hans forestillinger, om hvad der skete, var fantastiske. Nar krigen

nu snart blev endt, med Tysklands sejr, sa skulde Friedrich der Achte være Slesvigs hertug, og al tyngde og tryk høre op, en gylden tid komme, da alt vissent skulde blomstre, alt søndret føjes sammen; Projser vilde han ikke være, ikke for nogen pris i verden. Kom Tyskland til at råde, måtte landet blive fattigt, nej, Friedrich d. Achte var Slesvigs rette herre, han skulde skaffe alt i orden. Jeg kunde ikke bare mig for at sige, at intet var jo heldigere for mig og mine end dette; thi der var et fjærnt slægtskab mellem prætendenten og min hustrus familie, vi måtte så komme til ære og herlighed. Der er andre af vore politiske modstandere i sognet, vi fra de dage skylder tak for hensynsfuld opførsel mod de overvundne og ensomme, men ingen står for min erindring i det lyse skær som denne elskværdige gamle mand.

Vi havde levet i stille og god forståelse med vore naboer, jeg véd ikke en eneste, vi havde skiftet onde ord med. Mange klager var komne til mig om det vilde liv, der ved de evindelige dansegilder blev holdt i kroen. Jeg havde jo kun ordets myndighed, og der må tid til, inden det kan virke. En almindelig bemærkning kan jeg ikke holde tilbage, at den befolkning, jeg i de år levede iblandt, hørte til den mindst oplyste, jeg nogensinde har kendt. Hvor kunde det være anderledes, når man lægger mærke til, at skoleundervisningen havde i umindelige tider været tysk, nej, lad mig hellere sige: sålænge der havde været en skole, men hjemmets sprog været dansk fra arildstid. Har man nogen tro til skolens og kirkens magt over utæmmede menneskehjærter, er det jo altsammen ikke til at forundre sig over. Jeg udspurgte ikke så få af de ældre om deres skolegang, og hvad de

havde lært, og fik det indtryk, at børnene kom i skole kort før jul og forlod den atter med de første varme solstråler, nar det gryede ad forår. En smule tysk fik de atter ved konfirmationsundervisningen, for så vidt præsten ej, for at blive forstået, benyttede det danske sprog. Hvor langt rakte så det? Ja, én ting er sikkert, hjertet nåede det ikke. Forøvrig var folket elskværdigt, jeg følte mig draget til Sillerupperne og havde tro til, at vi skulde have kommet til forståelse, om vi havde fået lov til at blive sammen.

Dagene gik, det trak mere og mere sammen om os. Brorsons dejlige salme om de „tunge tider, der langsomt skrider“, var vor daglige bøn. Gud véd, det hører til det tungeste, der kan kræves, at skulle „tie og bie“. Min avlskarl var indkaldt. En ung „anden svend“, jeg havde, kunde hverken pløje eller så og tog mig det grumme ilde op, da jeg fik fat på en husmand til at gøre arbejdet. Han forlod mig, — alle bånd var slappede, — „der var ingen konge i Israel, og hver mand gjorde, hvad han vilde“. En nabo kom med sin enspænder vogn, kørte op udenfor stalddøren, kisten blev læsset, Peder, således kalder jeg sven- den, steg op, så piskede de på hesten, Peder trak en flaske op af lommen, satte den for munden, istemmede: „Schleswig-Holstein meerumschlungen“, dog ikke før vognen var i rask fart, det var vor afsked. Nej, dog ikke ganske, thi næste år fik jeg brev fra ham, hvori han skrev omtrent således: „jeg haver syndet imod dig, ligervis som Adam i Paradis“, han bad mig om tilgivelse, han havde haft det godt hos os og vilde have min anbefaling til en kuskeplads i København. Denne kunde jeg af gode grunde dog ikke give.

Den ene anordning kom fra Civilregeringen efter den anden. Vis herred blev foreløbig ladt i ro, indtil der var indhentet nøjagtige oplysninger om forholdet mellem dansk og tysk talende familier. I den anledning udsendtes et cirkulære fra kirkevisitatoriet, såvidt mindes, nuværende amtmand Wedell Wedellsborg og pastor Peters, med forlangende til „Ottemændene“, sognerådet, om at opgive det nødvendige. Med nedenstående skrivelse gik det straks videre.

Laut eingegangenen Schreibens vom Kirchenvisitatorio wird es den Achtmännern dienstlich aufgegeben, einem jeden für seinen District, das anliegende Schema auszufüllen und, wenn es ausgefüllt ist und mit der beigelegten Unterschrift versehen (Wohnort, Datum, eigenhändige Namensunterschrift des Achtmannes), mir dasselbe bald möglichst zuzustellen.

Pastorat zu Gr. Wiehe, 2. März 1864.

H. F. F.

Fa dage efter fik jeg skemaet tilbage, men udfyldt hvad sprogrubrikken angik; i anmærkningsrubrikken var derimod tilføjet: „wünscht deutsche Kirchen- und Schulsprache.“ Det var nok gået så som så med de underskrifter. Jeg nægtede at indsende papirerne i den modtagne form og meldte sagen til kirkevisitatoriet med følgende skrivelse:

Indem ich einem Hohen Kirchenvisitatorio die beiden anliegenden Schemata übersende, bin ich gedrungen mein Verhältniss zu dem Arm. Collegio in dieser Sache kürzlich darzustellen. Den 2. d. Mts. sandte ich durch den hiesigen Kirchenboten Madsen die Schemata aus nebst einem Rundschreiben, worin ich die Achtmänner ersuchte, sobald es

ihnen irgend möglich wäre, mir die mitgetheilten Schemata ausgefüllt zuzustellen. Den 9ten erschienen die Achtmänner mit Ausnahme von J. Jürgensen u. H. P. Carstensen u. überreichten mir die Schemata, wie ich in dem Augenblicke glaubte, in der Form, wie ich sie selber erhalten u. wieder meinerseits den Achtmännern zugestellt. Erst einige Stunden später entdeckte ich, dass sie ganz umgeändert waren. Den 11te Morgens erschien der Kirchenjurat Cl. Carstensen um im Auftrage des Armencollegii die gedachten Schemata nach Flensburg zu bringen, u. auf meine Erklärung, dass ich sie in der Form, wie sie seien, nicht einsenden könne, sagte er mir, dass es der Wunsch der Achtmänner sei, dass sie eben in der Form eingesandt würden. Da ich mich indes darauf nicht einlassen zu können glaubte, erhielt er sechs der gedachten Schemata, um sie dem Herrn Probst zu überbringen, laut ausgestellter Quittung, „Unterzeichneter hat die Listen, die dem hiesigen Prediger vom Armencollegio geliefert worden, gefordert in dem Stande, wie sie sind, u. habe ich sie in Empfang genommen“ (Cl. Carstensen). Die beiden letzten folgen anliegend. Ich habe sie als Belege zurückgehalten, dass ich die aufgegebenen Schemata in der vorgeschriebenen Form ausgestellt habe.

Einem Hohen Kirchenvisitorio berichte ich solches in der Ueberzeugung, Hochdasselbe möge wohl am besten Mittel u. Wege wissen sich Gehorsam zu verschaffen. Ich füge nur hinzu, dass ich es als eine persönliche Gunst betrachten würde, könnte diese ganze Sache ohne mein ferneres Dazwischenkommen erledigt werden.

12. März 1864.

H. F. F.

Ja, mere véd jeg så ikke sikkert, men først i April blev Ottemændene indstævnedes til at møde i Flensborg. Efter sigende blev det der meddelt dem, at det var en ren fejltagelse med det første cirkulære, sprogoplysninger var ganske overflødige, der behøvedes blot angivelse af vedkommendes ønske. Nye skemaer blev uddelte og indsendte og hermed var dommen fældet: i det rent dansk-talende Store Vi sogn var hermed modersmålet udelukket fra kirke og skole.

At stillingen i længden var uholdbar, kunde der ingen tvivl være om. Omsider kom da nedenstående skrivelse, af hvilken jeg har en kopi liggende:

Wenn nach anliegendem Publicandum das Kirchen-visitatorium in Gemässheit der Verordnung der hohen Civilbehörde zur Durchführung der deutschen Sprache in Kirche u. Schule der genannten Gemeinde die durch Erlass von 22. Febr. d. J. angeordnete Visitation abhalten wird, so habe ich nicht unterlassen wollen den unten genannten Herren Predigern zugleich die Frage vorzulegen, ob Sie sich einer Visitation in dieser Beziehung u. in Gemässheit des Erlasses vom 22. Febr. d. J. unterwerfen, — oder einer Erklärung derart abzugeben gedenken, wie sie von Ihren sämtlichen Herren Amtsbrüdern in den früheren gemischten Districten der Probstei abgegeben worden, dahin lautend: dass Sie sich [betreffend] Ihre vor der Occupation des Herzogthums Schleswig durch die Truppen der alliirten Armee verübten Amtshandlungen nur dem Könige Christian IX. verantwortlich sich fühlend, einer Visitation in dieser Beziehung sich nicht unterwerfen konnten, wie auch dass Sie mit Beziehung auf die Durchführung der deutschen Sprache in Kirche u. Schule Ihres Kirchspieles mit Rück-

sicht auf Ihre vorhergehende amtliche Thätigkeit keine innere bereite Mitwirkung zusagen könnten.

Sollten Sie eine Erklärung dieser oder anderer Art abgeben wollen, so ersuche ich Sie dieselbe vor der Visitation an das Kirchenvisitatorium der Probstei Flensburg einzureichen.

Kirchen-Probstei Flensburg, d. 30. April 1864.

Peters.

Til mit svar har jeg kun kladden liggende, men selv om den skulde i en enkelt vending afvige fra den indsendte skrivelse, er jeg vis på, at den i alt væsentligt blev fulgt. Det lyder:

Mit Beziehung auf Schreiben der Flensburger Kirchenprobstei v. 30. v. Mts., in welchem Unterzeichnetem erstens die Frage vorgelegt wurde, ob ich bereit bin mich einer Kirchenvisitation, übereinstimmend mit dem Erlasse der Hohen Civilbehörde v. 22. Febr. zu unterwerfen, verfehle ich nicht, nachdem ich mit meinem Amtsbruder, Herrn Pastor Voigt, darüber conferirt habe, zu erwiedern, dass immer mein Streben dahin gerichtet gewesen, mein Amt so zu führen, wie ich es jederzeit vor Gott und Menschen verantworten könne, darum fürchte ich keine Untersuchung meines persönlichen Verhältnisses zu den Gemeinden, in welchen ich gestanden. Da ich aber jedes Jahr bei der öffentlichen Kirchenvisitation von meiner rechtmässigen Obrigkeit Quittung für meine Amtsführung erhalten, ohne das meines Wissens je Klagen bei dieser oder anderer Gelegenheit laut geworden, scheint es mir eine Beleidigung gegen meine frühere rechtmässige Obrigkeit, an eine fremde Autorität betreffend die Beurtheilung meiner früheren Amtsführung appelliren zu wollen.

In Verbindung hiermit ist mir die Frage vorgelegt, ob das Kirchenvisitatorium mit Beziehung auf die Durchführung der deutschen Sprache in Kirche u. Schule, übereinstimmend mit den beiden Erlassen der H. Civilbehörde v. 19ten u. 22ten Febr. auf meine innerliche Bereitwilligkeit rechnen könne, in dieser Veranlassung muss ich bemerken, dass ich natürlich gehorchen muss, wenn das H. Kirchenvisitatorium sich die Verantwortung nehmen will, in ein beinahe ausschliesslich dänisch redendes Kirchspiel, wo die deutschredenden Familien hauptsächlich lauter Einwanderer sind, deutsche Kirchen- und Schulsprache einzuführen, — innerlich bereit kann ich aber auf keine Weise um des Gewissens willen mitwirken, weil in dem Grade die dänische Sprache die vorherrschende ist, dass von 100 Familienvätern die 90 [86] Dänisch reden, weil hier seit 1853 242 Kinder (d. h. 1 : 4,9 der ganzen Volkszahl), die jetzt erwachsen sind, ihren Religionsunterricht dänisch erhalten haben und so, wie die Sprachverhältnisse sich hier gestalten, meiner Erfahrung nach mit wenigen Ausnahmen unfähig sein werden, irgend eine Erbauung zur Förderung eines regen christlichen Leben durch Theilnahme an den Gottesdienst in der deutschen Sprache zu erhalten; zuletzt weil es meine innerlichste Ueberzeugung ist, dass die Muttersprache durch keine fremde, angelernte Sprache, sei es wie zur Zeit unseres theuren Kirchenvaters Luther, durch das lateinische, sei es wie jetzt durch die deutsche Sprache in dem Verhältnisse, das vor allen andern das bedeutungsvollste und innerlichste im Menschenleben ist, in dem Verhältnisse zwischen dem Menschen und seinem Schöpfer, ersetzt werden kann.

D. 2ten Mai 1864.

Forholdene udviklede sig imidlertid hurtig. D. 3. Maj holdtes der Skolevisitats i Store Vi, jeg havde ingen meddelelse fået derom og var ikke tilstede. Degnen Kyster blev fremkaldt og spurgt: „sind Sie der deutschen Sprache vollkommen mächtig?“ Da han svarede nej, lød det næste spørgsmål: „wollen Sie sich einer Prüfung unterziehen?“ — „Nej.“ — „So sind Sie von heute an entlassen.“ Ligeså gik det lærer Nielsen i Lyngerå, lærer Jepsen i Skovbol. Lærerne Thomsen i Sillerup og Petersen i Lille Vi, som underhånden uden mit vidende havde undervist på Tysk i en 3—4 uger, mente med frelst samvittighed at kunne gå ind under det nye regimente og underkastede sig prøven, som bestod i en katekisation med de forsamlede børn. Hermed havde visitatsen ende.

Degnen meldte mig, at han vilde ikke synge mere, han var afsat, hvorom jeg ingen meddelelse havde fået. Jeg foreslog da lærer Thomsen i Sillerup, en gammel, stiltfærdig, noget døv mand, at overtage pladsen som kirkesanger, hvortil han ganske vist ikke var særlig dygtig. Men han var mig mindre imod end Petersen. Thomsen havde aldrig givet sig ud for at være dansk. Tiden gik, som den kunde. Da bønderne fik markarbejdet at tænke på under denne vanskelige tid, da tjenestefolk hartad ikke var til at få, og heste og vogne lå inde i krigsægter, glemte de politikken, drillerierne hørte op, møgkørselen udøvede sin beroligende indflydelse på sindene, vi fik nogenlunde fred i præstegården. Efter Dybbøls fald fik vi prøjsisk indkvartering, og jeg benyttede våbenstilstanden til en rejse til Ullerup, hvor jeg traf min gamle fader levende og ved godt mod. Straks efter min hjemkomst, det var vistnok den 30te Maj, bragte min nabo, Pastor Voigt, som havde

været i Flensborg, mig et stort brev, jeg lukkede det op, det lød:

Flensburg, d. 22ten Mai 1864.

Auf Grund der von Ihnen bei der letzten Kirchenvisitation abgegebenen Erklärung, wonach Sie Ihre Mitwirkung zur Durchführung unserer Verordnung v. 28sten v. Mts., betreffend den Gebrauch der deutschen Sprache in Kirche u. Schule verweigern, entlässt die oberste Civilbehörde Sie hiedurch als Prediger der Gemeinde Grossenwiehe.

Die Kaiserlich Oesterreichische u. Kgl. Preussische oberste Civilbehörde im Herzogthum Schleswig.

Fhr. Zedlitz. Revertera.

Min første tilskyndelse var at sende afskeden tilbage med bøn om en anden begrundelse, der havde ingen kirkevisitation været, og jeg havde udtrykkelig sagt, at jeg vilde adlyde, men stillingen havde længe været uudholdelig, bort skulde vi danske, og protester vilde intet nytte. Det var en lørdag eftermiddag. Tidligere på dagen havde der været en ordonnans med forespørgsel, om troppedelingen, som lå i omegnen, kunde gå i kirke næste dag. Jeg svarede naturligvis ja. Kun til min hustru meddelte jeg brevets indhold. Der var et barn død i Lille Vi. Inden kirketid gik jeg derud for efter egnens skik at „tale den døde ud“. En del af byens folk, dog ikke mange, fulgte med til kirke, og da jeg trådte ind, så jeg alle stolestaderne fulde af prøjsisk militær. Mit hjærte blev underlig bevæget derved, således skulde afskeden blive, jeg vilde naturligvis sige det i kirken, men så mange tanker havde fyldt mit sind, forberedelsen var bleven kort, jeg mindes kun, at det var evangeliet til 1ste søndag efter Trin., om

den rige mand. Thomsen var kirkesanger, glad ved de usædvanlige tilhørere og den fulde kirke, sang han værre end nogensinde.

Her må jeg standse et øjeblik.

I „Hejmdal“ nr. 175, mandag d. 30. Juli 1894, findes i beretningen om sprogsagen på Haderslev Provstisynodes årsmøde et forslag fra pastor Clausen i Tyrstrup til vedtagelse af en resolution, den lyder:

„Synoden misbilliger og forkaster alle de skjulte og åbne angreb mod den nordslesvigske præstestand i den danske nordslesvigske presse, som ved at udbrede falske, urigtige påstande, virker opløsende og forstyrrende på det kirkelige liv i menighederne og til guds riges fremme i vor midte.“

Jeg går ud fra, at referatet er korrekt, og tænker mig, at det har lydt igen rundt om fra i den slesvigske og holstenske tyske presse, og siger: underligt, underligt!

Vi kom i sin tid med folkets mål, og med det krav over os, at vi skulde kunne bruge både dansk og tysk og være enhver til tjeneste, som krævede tysk tale. Som en sag blev begyndt for øvrigheden, på det mål skulde den fortsættes, tysk eller dansk, der var ikke tale om tolk, retsbetjenten skulde være det tyske sprog mægtig, og der blev skrevet om os 1864 til den Evang. Alliance af flere bekendte tyske theologer, ikke af autoritetsløse redaktører, ikke af en agiterende eller fanatisk politisk presse: „det er en ubestridelig kendsgerning, at man [den danske regering] har berøvet 150 protestanter deres oprindelige tyske præster og over 80,000 indbyggere deres modersmål i kirke og skole.“ *) Jeg tør måske i denne forbindelse også minde om Gustav Rasch's, „Vom verlassenen Bruder-

---

*) Ugeblad f. den danske Folkekirke, 1865 nr. 2.

stamme“, Petersen's „Erlebnisse aus Krieger- u. Friedenszeiten“ udkommet i 2det oplag. Fader, hvem jeg havde lånt bogen, der handlede om hans embedsførelse i Ullerup og levnede ham næppe ære for fire skilling, skrev på titelbladet: „du sollst nicht falsch Zeugniß geben wider deinen Nächsten“ og havde sindsro nok til sammen med de tyske officerer, der var indkvarterede hos ham, at more sig over indholdet. Aviserne syd for os er det næppe værd at tale om; thi efter deres korrespondancer var vi en flok banditter, som den danske regering havde sluppet løs over det ulykkelige land, horkarle, drankere, uduelige personer, som solgte retten for penge, præsten Barfod i Sørup blev beskyldt for at have forstyrret gravens fred og stjålet sølvplader med indskrifter o. s. v. o. s. v. Jeg véd ingen røster i det store Tyskland, jeg mindes i altfald ingen, som den gang talte varsomt og sagde: „dette virker opløsende og forstyrrende på det kirkelige liv i menighederne og til guds riges fremme“. Jeg håber, at pastor Clausen og hans embedsbrødre, om de havde levet den gang, vilde, om de end ikke havde taget os i forsvar, dog med nogen medfølelse sét på vort ærlige arbejde for guds riges fremme, vi, som talte folkets mål i vore huse, brugte det til vor forkyndelse i kirkerne. Det hører ikke til de lette ting daglig at lide ondt og at tie dertil. Jeg siger derfor atter: underligt, underligt, hvor al ting omskiftes! „En slægt går, en slægt kommer. Hvad som var, det samme skal vorde, og hvad som er skét, det samme skal ske; er der noget, om hvilket man kan sige: se, dette er nyt? — Det var allerede i de forrige tider.“ Men der er nok nogen forskel på at gøre uret og at lide uret.

Da jeg så den søndag sluttede min prædiken, der

var kun få af sognets beboere, men samange flere prøjsiske officerer og soldater, sagde jeg omtrent som så: „jeg er afskediget og må gå; som en ærlig mand kom jeg, som en ærlig mand vil jeg gå, og jeg vil idag gentage Samuels ord: „hvis okse har jeg taget, og hvis asen har jeg taget, og hvem har jeg gjort vold, hvem har jeg fortrykt, og af hvis hånd har jeg taget bestikkelse, så jeg derved lukkede mine øjne? Og jeg vil give eder det igen“. Det får at være mit sidste ord iblandt eder: har jeg forfordelt nogen iblandt eder eller gjort uret, er jeg villig til at gøre afbigt og betale og det både enkelt og dobbelt!“

Da gudstjenesten sluttede, kom den kommanderende officer hen til mig, trykkede min hånd og sagde mange venlige ord. Vore indkvarterede officerer sagde mig senere, at han havde udtalt sig særdeles velvilligt om min prædiken. Thomsen og jeg gik sidst ud. Han sagde til mig, da vi kom udenfor, at han havde forstået, at jeg forlod sognet og han ønskede et vidnesbyrd for min embedstid. Jeg frygter, at jeg svarede mindre venligt end ret var: „til enhver tid kan de få et vidnesbyrd af mig, at de ikke har kunnet dansk, mens de var dansk lærer, og ikke har kunnet synge, mens de var degn!“

Så gik den dag, andre kom. Min hustru rejste ned til Sundeved til fader. Jeg blev tilbage at prøve på at få en auktion istand og kørte omsider, da kreaturer og redskaber var solgte og vort indbo sat omkring til bønderfolk, afsted under et forfærdeligt uvejr. Vi måtte søge ly, thi hestene blev ustyrlige af lynglimtene, min hvide pudel løb fra mig. Omsider nåede jeg skovrider Neergaards bolig ved Hanved skov, dér fik jeg nattekvartér og kom sa uden synderlig flere æventyr over Als til Fyn, hvor jeg

hos præsten G. Strøm i Marslev fandt et år rundt et tilhold og en fred, som jeg i så høj grad trængte til efter den ydmygende, oprivende, angstfulde tid, som lå bagved.

Der er i det foregående gang efter anden sagt: „dansk-talende sogn“, men er det udtryk virkelig forsvarligt? Der blev i sin tid sagt, at det mål, som taltes i den nordlige halvdel af Sønderjylland ikke var dansk, men en frisisk dialekt, eller, dersom det skulde kaldes dansk, var det „ein unästhetisches patois“, ein rabendänisch, så stærkt gennemtrængt af plattysk, og så fjærnt fra et virkeligt dansk mål, at man kun med Heiberg, når man gik videst, turde sige, „die sogenannten dänischen mundarten“, og kunde det eftervises, at de nordligste dialekter havde „einen mehr dänischen Anstrich“, så lå det i, at „die ursprüngliche Volkssprache durch die neuere dänische Kirchen- und Schulsprache seit Jahrhunderten bereichert worden ist“. *) Målet, som folket i Sønderjylland taler, er altså ikke dansk, har aldrig været det, er der danske stumper i det, skyldes det århundreders påvirkning nordfra, det er et mål for sig selv, frisisk, tysk, dog tror jeg ikke nogen har kaldt det højtysk. Såvidt jeg forstår, er denne tale god latin endnu den dag i dag: det er ikke dansk, mine landsmænd sønden grænsen taler! Hele denne misforståelse støtter sig, såvidt jeg kan se, ikke til en virkelig videnskabelig undersøgelse, men til en historisk teori, at en nordisk folkestamme skulde engang i den forhistoriske tid være kommen østfra og have bosat sig på de danske øer og i den østre del af Nørrejylland, mens et germansk folk

---

*) Dr. Gottlieb, Zwölf Fabeln in d. Nordschl. Mundart. S. 6. 7.

skulde være kommet sydfra og sat bo i Sønderjylland og den sydvestre halvdel af Nørrejylland. Denne teori støtter sig atter til sprogskellet mellem Østjysk og Vestjysk, der går omtrent fra Horsens Fjord langs Gudenåen, Hjarbæk Fjord til Hanstholm. Øst for er der ved navneordene efterhængt bestemte kendeord, vestfor er det bestemte kendeord sat foran. At det sprogskel findes til denne dag er aldeles utvivlsomt. Fremdeles, siger man, er de vestjyske bygdemål så fremmede og uforståelige for den dannede Københavner, at han er helt vildfarende overfor bondens tale og straks mærker, at han er blandt et fremmed folk. Å ja, såmænd, kun var det værdt, at få oplyst, hvad det er, som Københavneren ikke forstår; jeg er istand til at give nogle bidrag fra Nørrejylland såvelsom fra Sønderjylland. En ung præstekone kom med sin mand ud i Vesten. Pigerne talte om, at de skulde have en ny „lime“, den gamle var opslidt; hun vidste ikke, hvad det var at komme „enkom“ for en vis sag, eller hvad „sylden“ eller „kloven“ betød; tysk forstod hun ypperligt, men de islandsk-norske ord af det gamle danske mål, der var bevarede på almuens tunge, dem forstod hun ikke. Et af de ord, jeg mindes fra 48årene anført, som uforståeligt for danske, var det mellemslesvigske „hærde“, skulder; vedkommende, som i sin tid nævnede dette ord, må vel have gjort det i god tro, men det vidner som såmeget andet, der fra tysk side er fremført om vort folk og mål, kun om den skrivendes brist på kundskab, ikke om andet, thi „hærde“ er nordisk, „skulder“ er tysk, og det bruges til denne dag som et poetisk ord.

Men er her virkelig forståelsen afgørende? For få dage siden fortalte en engelsk præst mig, at når farmere

fra Sydengland kom til Yorkshire, kunde de hverken forstå eller gøre sig forståelige. Jeg gad høre en Vestbo i Norge tale med en Østerdøl, en Berliner med en holstensk plattysker, eller denne med en Schweizer, en mand fra Norditalien med en Sicilianer! Jeg har en stille tro til; at samtalen vilde få hurtig ende; når den ene spurgte i Mors, vilde den anden svare i Thy, som vi siger her i Jylland.

Men nu det østjyske og vestjyske sprogskel. Ja, det findes og er for denne grammatiske ejendommelighed gennemgribende, det er ganske vist, „æ mand“ vestjysk, „manden“ østjysk. Det er imidlertid bevist så klart, som sligt i det hele kan gøres, af afdøde professor K. Lyngby, at „æ“ er det afslidte og omdannede „den“ eller „det“, „æ mand“ er oprindelig „den mand“, det påpegende stedord for kendeordet. Men såsnart vi tager en anden grammatisk ejendommelighed, f. eks. ét, to eller tre køn i ordene, får vi ganske andre skel. Vælger man forhold i ydlæren, behandlingen af langt og kort a, omdannelsen af slutnings-d, brugen af v. eller w. til forlyd, får vi altid helt andre målgrupper, ikke at tale om, hvis man vilde drage stødtonen, der er et så ejendommeligt mærke for vort sprog, med ind i undersøgelsen. De sønderjyske bygdemål vilde ved enhver gruppering let og naturligt finde deres plads blandt de andre.

Nej, vi har ét, kun ét sprog for os fra Sællands østgrænse til der, hvor plattysken og det frisiske mål begynder i Mellemslesvig, ikke et blandingsprog, men et nordisk sprog, søstersprog til svensk og norsk og islandsk, og jeg tør måske i al beskedenhed tro, at jeg har nogen kendskab til mit fædrelands jyske mundarter.

Enhver, som har syslet med dialektstudier, vil vide,

at de forskellige bygdemål afgrænses ved naturhindringer. Går man ud fra en oprindelig ensformighed i talen, vil, så snart de enkelte dele af en folkestamme skilles ved store skove, moser, brede floder eller havarme, små forskelle udvikles mere og mere og i løbet af århundreder danne stærke dialektejendommeligheder. Her behøves ingensomhelst teorier om forhistoriske indvandringer for at forklare forskellene mellem Østjysk og Vestjysk: Horsensfjord, Silkeborg søerne og Gudenåens mægtige strøm og store skove kan ganske let rede sagen. Hvem véd desuden, hvor gamle disse dialektforskelle er? Hvad er der blevet talt her i landet af køkkenmøddingernes, af stenalderens folk? Jeg véd det ikke og gad vidst, hvem der kan oplyse det.

Vestjysk er det blandt de danske landskabsmål, der er længst fremskredet, d. v. s. det, der har mistet mest af de gamle former, det har ingen kønsbøjning, udsagnsordenes og navneordenes bøjning er tit indskrænket til det mindst mulige, til forandring af længde af selvlyd eller medlyd, med andre ord, det står det engelske sprogs udviklingstrin meget nær og så langt som vel muligt fra et formrigt sprog som højtysk.

Ordforrådet i de sønderjyske bygdemål vil også vise sig i hovedsagen at være nordisk. Ved slige undersøgelser må der skelnes mellem tre ordgrupper: kulturordene, mere eller mindre fremmede gæster, der er komne ind, tit langvejsfra, med én eller anden kulturstrømning i nyere eller ældre tider. Mange af dem er i vort sprog nedertyske og er indkomne gennem Hansestæderne, senere, ved den lutherske reformation og, i det hele, ved det tusindårige nabolag til nedertysk talende folk og handel og.

samfærdsel med dem. Hertil hører navne på håndværkstøj, snedkerens „smig“, „gering“, „retske“, smedens „fusthammer“ o. m. m. Påfaldende var det i Melleslesvig altid at træffe plattyske tal brugt fra 40 af i dansktalende egne. Men forklaringen ligger ikke fjernt; thi den danske tælling i snese er for udlændinge særdeles besværlig at tilegne sig, og ved ethvert handelssamkvem vil naturlig den simpleste tællemåde, i tiere, hurtig gøre sig gældende; således er det sket i Sønderjylland, således sker det den dag idag i København overfor Svenskere og Normænd, man siger ikke „halvfems“, men „niti“.

Dernæst er der de fælles ord for sproggruppen. Som eksempel kan nævnes udtrykkene for de første slægtskabsforbindelser: fader, moder, søster, broder. Dem har vi ikke lånt hverken fra Tysken eller andetstedsfra, men det er fælles ord for hele den store gruppe blandt folkeslagene, hvortil de fleste europæiske folkeslag hører. Endelig er der en tredje ordrække, som vi har fælles med vore nordiske frænder, enten hvad deres form angår eller deres stamme. Som eksempel på sådanne kan nævnes ord som: pige, dreng, barn, ild, de peger bestemt mod nord, såvelsom mange, mange flere. Men hele dette spørgsmål er fornemmelig ved Hagerups og Lyngbys arbejder således opredet, at enhver sprogkyndig mand inden- eller udenlands vil kunne se, at de sønderjyske bygdemål er danske, og at der er flest gamle nordiske ord og vendinger bevarede i de melleslesvigske, de som har været mindst påvirkede af det anoderne danske rigsmål gennem kirke og skole.

Fader flyttede 1838 til Sønderjylland. Jeg var dengang en lille syvårs dreng og har intet andet barndoms- og ungdomshjem kendt end Sønderjylland. Vestervedsted er nu det sydligste danske sogn, Hvidding, der var vort andet hjem, det nordligste tyske. Såvidt jeg har forstået det, kom fader, uden knap at vide hvorledes, til at spille en rolle i Vesteregnet under det politiske røre i årene fyrge. Hans opposition mod øvrigheden i Haderslev, da der blev sendt tyske bekendtgørelser til Vestervedsted, vil være bekendt. Men da det rygtedes, at præsten havde vovet at sige nej til den almægtige øvrighed, kom folk milevidt fra for at spørge ham til råds om retssager. De mente, at han måtte være klogere end som så, når sligt kunde lykkes. Jeg mindes som barn at have sét Laurids Skau hjemme, mener også at kunne huske, at fader var med til at oprette Rødding højskole. Fader sørgede for, at jeg lærte så godt Tysk, som ske kunde, han har vel haft sine tanker med det. Moder var stadig syg, klimaet var strengt ude ved Vesterhavet, lægen rådede til at søge mildere egne. Fader, som næppe var vel anskrevet på højere steder, — den afdøde præst Gottlieb i Hvidding har fortalt mig, at han under sin visit hos amtmanden i Haderslev blev advaret mod præsten F. i Vestervedsted som en farlig mand, — blev omsider efter en audiens hos kong Christian VIII. på Sild i efteråret 1847 forflyttet til Ullerup. Det sidste læs flyttegods blev kørt ind i Ullerup præstegård, mens kanonerne dundrede ved Bov. I sommerferien 1848 fik min yngre broder og jeg lov til at komme hjem, vi kørte på fjorten timer med en fragtmand fra Ribe til Fårehus kro, nåede næste dag Åbenrå, hvorfra vi gik gennem Varnæs og Blans, uden at blive anholdt af dem

tyske forpostkæde, til Ullerup. Alt var så nyt og mærkeligt for os i den dejlige, skovrige egn, men ét mindes jeg især, der gjorde stærkt indtryk på mig, ung som jeg var. Det var ikke det nye sundevedske mål, der syngende, blødt, uden den vestjyske stødtone, smigrede øret, men det var sproget i præstegårde og i kirker. Jeg fulgte ud med fader, jeg tror på en vakancetur, og hørte med forundring præstekonen tale i stærk og hård dialekt til fader, mens hun råbte tysk besked til et barn eller tyende, og ikke Tysk, som jeg havde været vant til at lære og høre det, men et stygt mål med å for a. Min forundring blev ikke mindre, da jeg var i kirke og hørte faders diakonus tale dansk. Jeg kommer uvilkårlig til at tænke på en historie om en sømand, som i årene fyrge havde ligget med sit skib i Flensborg, og som havde hørt, at der var dansk gudstjeneste og gik i kirke. Da han forlod kirken, udbrød han: „ja, er det dansk, så kan jeg f. l. m. tale tysk!“ Jeg husker endnu så mange, mange år efter, at han sagde „vårten“ for „verden“, „buderne“ for „buddene“ og meget mere, og at hele formen, udtalen var så udansk som mulig, tysk var jo også hans hussprog. Jeg hørte det måske endnu klarere ved den stærke modsætning til faders bløde, rene, klangfulde danske tale.

Her ligger en betragtning nær, som jeg ikke skal afvise. Her var, som der er den dag i dag, tyskdannede og tysktalende mænd, der stod som præster i dansktalende sogne, de har af og til talt folkets sprog forargelig slet. Hvorledes gik det os danskdannede, dansktalende mænd, da vi stod med en tysk forkyndelse i de blandede sprog-distrikter. Om andre skal jeg ikke tale, men jeg antager som givet, at hvad der var i mine tanker har været i

manges. Jeg begyndte med, jeg tør måske sige usædvanlig god, kundskab i tysk og en del læsning i klassikerne og har haft nogen naturlig lempe til at lære og omgås fremmede tungemål. Og det er jo indtrykket fra skoledagene, at Tyskerne er en stor nation, deres litteratur er rig, har været fuld af impulser til vor egen, det er et kultursprog af første rang, store, ordførende, toneangivende videnskabsmænd findes i alle grene blandt folket. Det faldt mig i begyndelsen svært at magte det fremmede sprog i gudelig tale, men jeg satte et stort arbejde ind på det. At min udtale har haft mangler, derom er ingen tvivl, men én ting er jeg vis på, den var renere og mere dannet end den fandtes hos en eneste af mine sognefolk. Hertil kommer endnu det. Jeg har ikke stået som præst i tysktalende sogne. Tysk var i min mund, som hos de få indfødte i sognene, der brugte det, et tillært, fremmed mål. Dette turde gøre en stor forskel. Jeg vilde betragte det som aldeles utilstedeligt at leve som præst blandt et fremmed folk med et hussprog forskelligt fra folkets. Når der indvendes, det gør alle missionærer, svarer jeg; javel, men missionærernes forkyndelse er ikke den normale; er der nogen stilling til i verden, hvor det kræves at være et barn af det folk, man lever iblandt, så er det præstens. Jeg satte et stort og udholdende arbejde ind på at blive herre over det tyske sprog, således at det villigt og smidigt føjede sig om tanken som dens klædebon.

Det var under våbenstilstanden 1864, kort før jeg forlod Sønderjylland, jeg opholdt mig nogle få dage i faders hjem, Ullerup, et par danske soldater var døde på lazarettet, og fader bad mig besørge begravelsen, den blev mulig tysk. De døde blev sænkede i graven deroppe, prøjsiske soldater

stod tæt rundt om, vinduerne blev lukkede op i husene, små klynger samledes udenfor. Soldaten trænger til et ord, der kan trøste og løfte under lazarettidens tyngende ensformighed. Hvor mit øje faldt, så jeg kun tyske uniformer. Så talte jeg tysk over mine landsmænd. Hvad jeg sagde, mindes jeg ikke, men jeg var stærkt bevæget. Da jeg gik hjem i følge med de tyske officerer, der var indkvarterede i præstegården, sagde den ene af dem til mig, at han havde undret sig ved at høre mit rene sprog. „Vil de vedstå den yttring?“ spurgte jeg. „Ja, til enhver tid!“ svarede han. Jeg bad ham smilende med navns underskrift indføre den notits i et af de store berlinske blade. Det vilde være en æreserklæring for mig og flere. Jeg véd, der var dem blandt mine præstekammerater, som kunde bedre tysk end jeg.

Der var på vor side både samvittighedskravet, at gøre, hvad der var pligt, så godt som muligt, og så desuden glæden ved at sysle med et stort folks litteratur.

Var det samme tilfældet fra de tyskdannede mænds side? Var der glæde ved at sysle med folkets sprog, ved at studere, hvad der var ædelt og stort i dansk poesi og kunst?

Jeg skal ikke gøre forsøg på at besvare dette spørgsmål; skulde man dømme efter hvad man hørte i deres tale, måtte der nok tiest svares nej.

Et årstid efter at jeg var bleven kandidat, kom der et forslag fra Licent. E. Hagerup i Store Solt i Angel, om jeg ikke vilde tjene ham som kapellan. Efter nogen betænkning tog jeg imod hans tilbud og drog i forsommeren 1856 til Soltbro, hvor præstegården lå. Samme efterår

blev jeg ordineret i Flensborg. Den dag bliver uforglemmelig for mig; thi midt under handlingen opdagede jeg faders nærværelse, hvad der kun kunde betyde én ting, at moder var død; hun var efter lange lidelser gået ind til fred dagen i forvejen.

Streng lærer blev årene deroppe, jeg tror, de bragte deres frugt. Det gik mig, som det vel i almindelighed går ungdommen, der med ideal tro går ind til livets strenge arbejde, man oplever skuffelse på skuffelse, og der kommer tider, da det er såre svært at holde mod og tro oppe. Jeg havde den tanke, at når man kom med ære og frihed for et folks modersmål, om hvilket min afdøde ven, provst Karstensen i Dybbøl, sang:

længe nok har jeg bondepige været,
siddet på tærskel og spundet på min ten;
længe nok har hun, tyske frøken, blæret
sig på mit højsæde, og jeg gnavet bén,

når man kom med kongetronen til Askepot, — vilde man blive modtaget med åbne hjerter, åbne arme. Jeg kan endnu føle den skærende smærte, det voldte, da jeg hørte landsmænd på dansk fornægte fædreland og modersmål. Ja, havde det endda været på tysk, det havde ikke været så bittert, men på bredt jysk; „æ er en tysker!“ det gør ondt. Jeg hørte grumme sjælden tysk tale, når undtages, at forældrene, vist mest de unge familier, talte plattysk med børnene. Hagerup fortalte mig, at da han kom til sognet få måneder efter Isted-slaget, begyndte han med at tale udelukkende højtysk til alle, men lidt efter lidt endte han med at tale dansk til alle. Jeg kan for de års vedkommende, som jeg opholdt mig i hans hus, føje mit vidnesbyrd til hans: jeg hørte i sognet overmåde sjælden anden tysk tale end vor egen. Der var i sognene

dér, som allevegne deroppe, nogle indvandrede Holstenere eller Sydslesvigere, at de brugte deres modersmål, forstår sig af sig selv. Af og til hørte man af mere „dannede“ folk gyseligt højtysk. En dag kom jeg i følge med en Arnæs eller Kappeler skipper, jeg husker ikke hvilket, han fortalte mig, at han ikke kunde forstå dansk, men højtysk var hans sprog. Vi fulgtes fredeligt ad til Lille Solt, og blandt de mærkelige ting, han meddelte mig, har jeg bevaret følgende sætning i min erindring: „in dieser nassen Zeit haben die Leute hier sehr böse bei und kriegten ihre kantüffeln ein!“ Ja, var det ikke højtysk, skulde man hartad tro, at det var dansk!

Men indømmes skal det, at Angelboen jævnlig med større eller mindre held gjorde forsøg på at skjule sit danske mal overfor fremmede, og man måtte være nøje kendt med personer og forhold for at få et sandt indtryk af de virkelige forhold. En tysktalende mand måtte let kunne få indtrykket af, at alt var tysk, og at der blev gjort et tysktalende folk blodig uret. Men anderledes stillede sagen sig for os, der boede blandt folket, dér blev det vanskeligt at dølge. Det traf af og til, at folk kom helt højtideligt til præsten og talte højtysk, efter gammel vane eller for at vise deres tyske sind og tyske dannelse, men så kunde noget tilfældigt indtræffe, en vogn, der kørte rask forbi, et uventet spørgsmål fra præstens side, og højtysken blev glemt i forvirringen for det jævne Angelbomål, der passede bedre for munden. Det kunde derfor også omvendt hændes, som Hagerup fortæller, at han traf på landevejen en gammel udensogns daglejer, med hvem han kom i en lang, dansk samtale, men som pludselig, da han hørte, at den fremmede mand var præsten, i sin forfærdelse

rev huen af og begyndte på plattysk en mængde undskyldninger. Han havde antaget, at han i det højeste havde degnen for sig, og derfor havde han talt dansk. Men til slige standspersoner som præsten kunde det ikke gå an at tale sligt simpelt mål. Fuld mands tale var som regelen også dansk, måske efter det gamle ord, at man skal høre sandheden af børn og fulde folk. Hvor længe og sejgt det danske mål kunde puttes til side, oplevede jeg selv et slående eksempel på. Der tjente en ung karl fra Store Solt by som „busvend“, avlskarl, i præstegården. Han talte så rent dansk, som om han havde været født midt i Nørrejylland, det måtte han dog vel have lært i sit hjem. Men en af hans søstre kunde ikke dansk. Et forår blev karlen syg, fik en brystbetændelse, kom hjem. Jeg plejede en gang om dagen at gøre et rend op til byen at se til ham. En dag var jeg løben derop lige i middagslaget og har vel sagtens taget noget hårdt i yderdøren, for søsteren kom løbende ud og hviskede ilfærdigt: „å go sawt stell', han söwer!“ Efter den dag talte vi aldrig mere tysk sammen.

Det ligger nu nær nok at spørge: hvorfor i al verden er folket kommen på den ulyksalige tanke at skjule deres sprog? Svaret ligger desværre nær nok. Dansk er foragtet, et pariamål, som ingen, der holder på sit menneskeværd offentlig bruger. Igennem århundreder har Hamborg været Sønder- og Nørrejyllands hovedstad; man [drog „op“ til Hamborg, der var al storhed og rigdom. Fra gammel tid har Nørrejyderne været lidet agtede i Sønderjylland. Kom en Sønderjyde til Nørrejylland holdt han på sit mål, mens Nørrejyden i Sønderjylland hurtigst mulig opgav sit. Kulturstrømmen har nået Sønderjylland før Nørrejylland;

i Sønderjylland var agerbruget mere fremskredet, smørret bedre, menneskerne rigere, mere oplyste. I Nørrejylland grasserede stygge hudsygdomme, i husene var der en „kløpæl“, og den første indbydelse til en fremmed var: „værså god, gå hen og klø dig!“ Ikke at tale om, at lusene der var mange og så store, at de gik omkring med halmstrå i munden. Af Jyllands befolkning var stude-driverne kendte, de fattige karle, der talte det stødende nørrejske mål, som bar store træsko og med „hop, how!“ drev studeflokkene foran sig i forårs- og efterårsmånederne til „Issehow“ eller Tønning. Og så var der de elendige pottemænd, der med deres sorte, skøre, grove varer årlig kom til den sønderjyske bondes dør. Potterne var pakkede i lyng, hvad der noksom vidnede om jordbunden i de egne, hvor de blev gjort. Kræmmerens klæder var grove og dårlige, hans væsen lidet høvisk, og hans sprog har givet anledning til dannelse af det tyske hånsord „pottdänisch“. Til alt dette kom den almindelige tankegang, at Sønderjyllands danske almuesmål duede ikke, det var ikke dansk, det var ingenting, „ein wortarmes Jargon, ein unästhetisches Patois, eine Art von Rabendänisch,“ som ingen dannet mand kunde tage i sin mund uden at besmitte sin fløjels-tunge. Præster, herredsfogder, prokuratorer, amtmænd, alle, der gik med hvidt bryst og manschetter, talte tysk; alle steder, hvor der var pragt og rigdom, taltes tysk. Kan man så undre sig over, at det var, som det var. Jeg har selv engang været årsag til, at denne underlige misforståelse kom frem, at folkemålet er det vrang, rigsmålet det rette. Under en samtale ved et besøg hos en nabopræst, en Sønderjyde, der længe før 1848 havde været præst i Mellemslesvig, påstod jeg, at der måtte findes danske

viser blandt folket dør, min vært var lige så sikker på, at der ingen fandtes. Vor strid endte med, at han foreslog, vi skulde spørge tjenestefolkene ad, de var netop samlede til mellemmad, og der var et par daglejere tilstede. Vi går ud i borgerstuen blandt hele forsamlingen, og præsten sagde: „synger I danske viser, viser på jert „forkerte“ dansk!“ Ak nej, det var der naturligvis aldrig tale om, nej da! „Ja, hvad synger I da?“ Ja, de sang tyske viser om Freiheit, jeg mindes ikke længere hvilke. Jeg var dog ikke bleven overbevist, men gik ganske vist en anden vej for at få vished. En månedstid efter fremlagde jeg for min kære, afdøde ven en opskrift på over tredive danske viser, deriblandt enkelte ældre. Mange af dem fik jeg gennem skolebørnene. *)

Til alle disse kulturpåvirkninger kom, sidst og ikke med mindst kraft, den slesvig-holstenske agitation, der som regel vilde skjule over sandheden og som gav parolen, der uvægerlig blev fulgt under løsenet af „de patzige wedderstand“. Der var med andre ord påvirkninger nok, der kunde forklare hvad der i de år skete i Sønderjylland, der var fortids endeløse uret og forsømmelse og nutids politik.

Af en fremragende mand, afdøde biskop Martensen, er der skrevet hårde ord om sprogreskriptet og den ordning, som derved indførtes i de „blandede“ distrikter. Efter at have omtalt „utålmodigheden og hidsigheden“, hvormed ordningen efter hans mening iværksattes, fortsætter han: det er ganske vist, at hvor folkesproget er dansk, der bør kirkesproget også være dansk. Ingen sætning kan være

---

*) Se viserne i „Fra Heden“.

mere soleklar end denne, og dog passede den ikke på virkeligheden. Man overså ganske, at det tyske kirkesprog på disse steder havde bestået i flere hundrede år. Kunde dette nu pludselig afskaffes, selv om man indskrænkede sig til at lade dansk og tysk gudstjeneste afveksle? Man overså ligeledes i overfladiskhed, at det danske sprog, som levede i disse menigheder, vistnok var folkesprog, men ved mangel af pleje var bleven råt, fattigt og udannet, berøvet åndelighedens karakter. Det indeholdt kun hverdagsudtryk for det, som hørte til det daglige, det lavere og sandselige liv, men manglede ganske udtryk for de højere åndelige forestillinger. Disse havde menighederne kun i det tyske sprog, af Luthers bibel, af den tyske salmebog, den tyske katekismus. Så gennemtrængte var de deraf, at når man i en dansk samtale med dem kom ind på det religiøse, citerede de deres tyske skriftsteder eller tyske salmevers, og anførte i det hele de religiøse forestillinger i det tyske sprog, f. eks.: dette har vi jo i vort Vaterunser, eller: på søndag vil jeg gå til det hellige Abendmahl. Syge og døende måtte altid berettes i det tyske sprog, og her at anvende det danske sprog var så godt som umuligt. Med ét ord: tysk var det hellige sprog, og hvor det fremtrådte i religionens tjeneste, havde det religionens hele ærværdighed. *) Der kunde være mere at anføre, men her må jeg standse. Biskoppen berører her et punkt, som kan trænge til at klargøres. Men om nu vi, som altid har stået midt i folket i de år, vilde spørge: forstod disse dansktalende mennesker da Luthers tyske bibel, salmebog og katekismus? Forstod de i det hele taget åndelig det religiøse foredrag

---

*) H. Martensen. Af mit Levned II. 160.

i det højtyske sprog? Eller er det virkelig en ønskelig ordning, at som latinen hos de pavekristne er tysk hos lutherske, dansktalende, kristne det hellige sprog? Hvad mon svaret vilde blive? Og mon ikke spørgsmålet tilsidst vilde komme til at dreje sig om noget helt andet, ikke om sprogordningens menneskelige retfærdighed eller forsvarelighed? Jeg antager i alt fald, at den nuværende prøjsiske regering i Hertugdømmerne ikke fra sit standpunkt vilde indvende det allerringeste imod den, når den vilde se med den danske regerings øjne. Men noget helt andet er, om denne ordning var betimelig, om den burde været indført ved en statsforanstaltning, når der ikke stod en million soldater bagved, rede til at forsvare den.

Opgaven blev dobbelt for os, der stod midt blandt folket. At forsone det med den ny ordning, lære det, at modersmålet dog tilsidst er hjertesproget, bønnens og salmens sprog. Det næste var at tale til folket på dets modersmål om ting, der hører guds rige til, prædike i det danske litteratursprog for et folk, der intet dansk litteratursprog ejede.

Altså: det danske sprog, således som det taltes i Mellemslesvig, var af mangel på pleje bleven råt, fattigt, udannet, berøvet åndelighedens karakter. Nu ja, hvorfor ikke? Det vil vel med andre ord sige, at det passede for bonden og hans arbejde og hjem, og at kulturordene, låneordene deri, for den langt overvejende del var højtyske eller plattyske. Jeg har noget kendskab til de jyske målarters ordforråd og tør her med nogen autoritet tale med. Sagen er i virkeligheden den, at hvad biskoppen skriver om Angelboens mål, gælder væsentlig for alle jyske mål, jeg skal ikke tale om mere, end jeg sikkert véd, men jeg

kunde vel gerne tilføje: alle folkemål, verden over, der ikke er litteratursprog. De er, om man vil, rå og udannede, kommer i vadmelskofte, med bare ben, træsko eller træskostøvler, alt som vejret er til. De er vidunderlig rige, såsnart det gælder arbejde eller arbejdsbetegnelser, forhold, der ligger indenfor bondens synskreds, hans familieliv, hans redskaber, men bundfattige på udtryk for alt hvad der hører den højere kultur til. Bondemålene har intet udtryk, ingen navneord for de almindelige, abstrakte begreber. Bonden taler ikke i abstraktioner, i almindelige udtryk, men altid om det enkelte. Han bruger ikke ordet skønhed, hverken om egne eller mennesker, men siger: det er en yndet egn, hvor der er frugtbart og rigt, og véd ypperlig at skelne mellem en pige, der er køn og en, der er léd at se til. Ligeså med det religiøse. Jeg kunde fristes til at tro, at „bøn“ var et låneord og at „beje“ var jysk, men jeg véd det ikke, og skal ikke påstå noget, men selvfølgelig er ord som „samvittighed“, „styrelse“, „retfærdiggørelse“, „nåde“ osv. osv. låneord, som de nørrejyske bygdemål har taget fra det danske kultursprog, de mellemslesvigske derimod fra højtysken eller plattysken. Det er en fuldkommen rigtig iagttagelse, at den dansktalende bonde sagde „geweten“ for samvittighed, „abendmål“ for uadver, hvortil dog må bemærkes, at det almindelige udtryk var: „at gå til guds bord“, og at altergæster kaldtes „gudsbordsfolk“, hvad der dog vel er dansk nok. „Retfærdig“ fandtes, men retfærdighed hed „Gerechtigkeit“, „Versehung“ brugtes for forsyn, „Gedächtniss“ for hukommelse osv. For enhver af os danske præster, der havde såmeget som én fornuftig tanke i sit hoved, var hermed vejen vist. Jeg har siddet i sognerådet deroppe

i en otte, ni år, og har mere end éngang grebet mig under forhandlingerne i den tanke: vidste du ikke, hvor du var, midt inde i „det tyske“, kunde du sværge på, at du var midt inde i det „jyske“, så fuldt, rént, så klingende rigt vældede det danske folkemål frem over disse mænds læber, og de fleste af dem vilde dog måske ikke have betænkt sig længe ved overfor en fremmed bestemt at nægte, at de forstod eller kunde tale dansk. Der blev diskuteret, sagt vittigheder, der bragte forsamlingen til at briste i skoggerlatter, og vi havde ikke nogensomhelst vanskelighed ved at forstå hverandre. I den daglige omgang med bønderfolk i deres huse, eller når de kom i præstegården, hørtes så at sige aldrig tysk. Når der var et „øls“, ølhus, gilde eller en „kost“, et bryllup, gik samtalen sin utvungne gang, og jeg har jævnlig lagt mærke til, at sproget hvert øjeblik skiftede. Begyndte en af de ældre på dansk, kunde samtalen en tid fortsættes på dansk. Der kunde så fra en af de yngre eller af en gæst sydfra gøres en plattysk bemærkning, og nu fulgte slag på slag plattyske spørgsmål og svar, til sprogets strøm atter kændrede og flød ind i det danske leje. Hvor rent det plattyske var, tør jeg ingen bestemt mening yttre om, men én ting véd jeg, at dansken var ægte. Overfor børn og unge har jeg i de sogne, hvor jeg har haft arbejde, ingen vanskeligheder mærket. I mange huse talte fader og moder dansk sammen, dansk til de gamle i huset, plattysk til børnene, mens de gamle vel jævnlig talte dansk også til børnene og disse plattysk til fader og moder, men dansk til „oldemoder“ og „oldefader“. Jeg mindes en aftenstund i Soltbro, vinduerne stod åbne, den ene flok køer kom forbi efter den anden, drengene råbte til hverandre

eller sang, af og til drev stykker af børnenes samtale ind til os, det var dansk, atter dansk, — og få dage før havde der inde i stændersalen, jeg tror af provst Otzen, i de stærkeste udtryk været talt om det fremmede danske mål, der skulde påtvinges folket. Hagerup bemærkede ganske stille: „vi skulde haft manden her i aften, så var han vel bleven omsindet!“ I skolen og ved konfirmationsundervisningen talte børnene fint, det lød tvungent, netop som man kunde især i ældre tid jævnlig høre det i nørrejske skoler. Men jeg har mødt sådan en lille knægt nogle uger efter at han havde „båjen op“, ved kirken en søndag med en stor pibe i munden, — somme skumlede over børnenes tobaksrygning: „nær di slipper den jæn' pat', så tæjer di ved den anden!“ — Når jeg da kunde spørge, hvor han tjente og hvordan det gik, fik jeg gerne med et bredt tilfreds smil svar på det reneste Angelbomål. Så snart børnene var konfirmerede, trak de tobakspiben op af den ene lomme og det gamle danske mål af den anden. Også her faldt alt simpelt og let i tråd, sproget var ingen hindring. En virkelig vanskelighed indtraf derimod, hvad vi straks mærkede, men hvad biskop Martensen ikke let kunde være vidende om, det var, hvor præsten kaldtes til de gamle og syge for at tage dem til alters. Enhver af mine embedsbrødre véd, hvor vanskelig det mangelgang bliver ved hjemmekommunion overfor de gamle at træffe det rette, at blive forstået, også der hvor oplysnings-sproget er det danske rigsmål. Langt vanskeligere blev det, hvor skole- og kirkesprog var højtysk, men folkesproget dansk. Føj hertil tunghørighed eller anden alderdomssvækkelse. Vil man nu ikke nøjes med den rent formelle sætning: „den gamle er tysk lært, altså taler jeg tysk,

det forstår han!“ — så er vanskeligheden der. Bønner, salmevers, bibelsprog er højtyske, ganske vist med jysk udtale, over det tyske sch— snublede alle de gamle danske tunger og gjorde det til sk—, men vi kan ikke tale højtysk sammen, heller ikke plattysk. Den gamle kan kun Anglerdansk. Jeg forstod snart, at jeg måtte lære Anglerdansk og satte såmeget omhu og arbejde ind på det, at jeg endnu, så mange år derefter, ikke helt har glemt det. Så forsøgte jeg at knytte en samtale om gudelige ting med den gamle på hans eget mål, søgte tyske bønner og salmevers, som han kendte, op, og så foregik kommunionen omsider efter det ham fra barndommen bekendte højtyske ritual. Sommetider syntes jeg, at det lykkedes for mig, til andre tider gik jeg ydmyget og forsagt bort.

Det er godt nok, at man siger, højtysk forstås, thi det har i århundreder været kirkesproget. Engang hørte jeg det spørgsmål debattere: når er menigheden tilstede i kirken? og en tilstedeværende holdt på, at det måtte være, når kirkeklokken havde ringet sammen, om der så ikke var en eneste derinde. Alle slige spørgsmål kan så overmåde let formelt afgøres, men sagen kommer til at se helt anderledes ud, når livets virkelighedskrav kommer. Forstod altså bonden højtysk? ja, kun tysk, ikke et ord dansk. Det svar har jeg fået mange gange. Jeg sad en aftenstund inde hos en bonde i Soltskov og talte med ham om nyt og gammelt, om politik og meget andet, så sagde han omsider: „det dér københavnner dansk forstår æ kortudt int aw!“ Jeg havde talt mit eget „københavnske“ mål hele tiden med ham. Da jeg bemærkede, at vi dog ganske godt havde forstået hinanden, svarede han, at det var jo ikke københavnnerdansk, jeg talte, nej, N. N., — som havde

en meget tung udtale —, ham kunde han ikke forstå, hans sprog måtte være ægte københavnerdansk. Og nu forståelsen af det højtyske. Der står jeg eller en anden mand på prædikestolen og fremsætter vore tanker og vor tro i højtyskens lange, slyngede sætninger, i bygning himmelvidt forskellige fra det danske måls korte, usammensatte ordføje, og en stor lyttende kreds af jævne bønderfolk er tilstede. Jeg taler nu ikke om de særlig intelligente, som der jo allevegne findes enkelte af, men om den store mængde, tit ikke meget oplyste mænd og kvinder. Lad præsten være veltalende, „kanzelredner“, som gamle Harms, som provst Thiess, ordene lyder bekendte, slår øret som gamle melodier, men er der nogen eneste af dem alle, der rører eller griber den enfoldige almuesmands hjerte, således som modersmålet kunde have gjort det? Ja, men det danske modersmål er her et råt sprog uden åndeligt præg. Netop ligesom det norrejyske, men ikke mindre kan den religiøst bevægede mand eller kvinde ypperlig uden alle rigsmålets låneord tale om, hvad der bevæger hjertet, eller fortælle sit barn om kristne menneskers tro og håb. Og det véd vi alle sammen, at det er det inderligste og mest enfoldige ord, der rører dybest. Men tysk var det hellige sprog, — lad os sige som latinen for den katolske kristne. Ja, men mon hjertet virkelig nås af det latinske pater noster eller ave Maria? Jeg kom selv ved en lejlighed til at føle det bittert og stærkt netop dette, at tysk var det „hellige“ sprog. Det var i Valsbøl. Vi havde én (1) tysktalende mand i byen, han var fra Randers, og som en følge deraf var hans tysk „trætysk“ : ikke af første kvalitet, de andre lo ad ham og gjorde løjer med ham. Og da jeg engang spurgte ham, hvorfor i al verden han

talte tysk med sine børn, svarede han mig, at dansk lærte de jo på gaden. I en gård var der en lille fireårs pige, som hed Anna. Hun og jeg blev venner, man kan jo binde sit hjærte så stærkt til sådant et barn, jeg holdt af hende, som hun kunde have været mit eget, hun havde sluttet sig stærkt til mig, og hendes moder fortalte mig en dag leende, at barnet havde truet hende med, at hun vilde klage over hende til præsten. Så kom slutningen på vinteren og med den en grufuld tid, difteritis brød ind i vor lille kreds, og børnene døde næsten ud, det var en rén pestsygdom, som ingen af os havde hørt tale om før. Jeg havde været et ærinde i Flensborg og blev ved hjemkomsten modtaget med den efterretning, at Anna var død. Et par dage senere kom så hendes fader og bestilte begravelsen. „Skal det så være dansk eller tysk?“ — Ja, det måtte jo være tysk! Jeg plejede sjælden eller aldrig at gøre indvendinger, men her kunde jeg ikke tie og sagde til barnets fader: har jeg nogensinde talt et tysk ord med barnet? Har jeg nogensinde talt et tysk ord med Dem eller med Deres kone, eller indenfor Deres huses døre? Hvorfor skal jeg så tvinges til, nu mit hjærte er inderlig bedrøvet, og De og Deres kone sørger, at tale til dem i et mål, som aldrig har gået bud imellem os? — Ja, jeg talte tysk, forstår sig, i huset og ved graven, — hvorfor? — fordi tysk var det „hellige“ sprog.

Og nu atter forståelsen! Ak nej, folket kunde ikke læse dansk, ikke forstå dansk. Men hvordan forklares da den underlige ting, at de danske folkebibliotheker blev så stærkt brugte? Børnene kom jo og hentede bøger. „Hvem læser i dem?“ Ja, man fik forskellige svar, sommetider at forældrene læste, sommetider, at børnene læste højt for

fader og moder. Og hvorfor havde Civilregeringen så travlt med at få alle bogsamlingerne konfiskerede? Ja, jeg kunde have lyst til at gøre et lignende spørgsmål angående begivenheder fra den allernyeste tid. Når dansk ej forstås i Sønderjylland, hvis sprog er „en frisisk eller plattysk dialekt“, hvilke ulykker kan da nogle danske skuespillere, der taler det reneste københavner-dansk gøre? I frisisk eller plattysk talende egne vil ingen forstå en eneste stavelse af deres tale.

Men nu højtysken da, blev den forstået? Utvivlsomt, når man spurgte. Undertiden kunde man dog ikke frigøre sig fra nogen tvivl. Det skete ikke én, men mange gange, når vi fulgtes ned ad kirkebakken i Store Solt, og når der var bekendtgjort noget „fra stolen“ om sogns sager, skolen, konfirmander eller sligt på tysk, at en eller anden spurgte mig: „hvad var det, han gjorde bekendt, æ fik ikke ret æ grund af det?“ Så udlagde jeg det på dansk. En gang havde jeg bekendtgjort, på tysk naturligvis, at jeg ikke forlangte, at børnenes forældre selv kom og meldte deres sønner og døtre til konfirmationsforberedelse, men at de kun kunde sende mig børnene på en bestemt dag og til et nærmere opgivet klokkeslæt. Men den bekendtgørelse blev ikke nærmere udlagt, og da dagen kom, mødte forældrene, og da jeg sagde, at jeg vilde spare dem rend og ulejlighed, fik jeg til svar, at jeg havde således lyst til i kirken. Vil man så sige, at jeg ikke magtede at tale så tydeligt, at folk forstod det, — nu, jeg troede ganske vist selv, at jeg kunde, og trods de mange henrundne år tiltror jeg mig i dette øjeblik endnu evnen til meget tydeligt at sige en slig besked på højtysk, — men det være nu, som det vil. Jeg kan drage et andet minde frem. Vi

fik fra Tyskland indbydelse til at give bidrag til et mindesmærke for Luther, jeg tror i Worms. Jeg læste den op fra prædikestolen langsomt og så tydeligt, som jeg kunde. Da vi gik ned ad kirkebakken, horte jeg små grupper ga og tale om dette, hvad i grunden meningen var med det hele, og måtte så endelig til at forklare, på dansk naturligvis, at det var et „denkmal“, der skulde oprettes. Men når det er så usikkert med forståelsen af det daglige livs allersimpleste ting, hvordan så forståelsen af det åndelige livs dybder? En historie er bleven mig i sin tid fortalt ude fra et af de vestre sogne. Præsten havde fået en lang tysk „skrolle“ fra øvrigheden, det var en sag, hvormed der skulde æskes sognefolkenes mening. De blev sammenkaldte, præsten læste de lange, knudrede sætninger trofast op fra ende til anden og spurgte så: „hvad er nu jeres mening?“ Der blev almindelig tavshed. Omsider sagde en af mændene beskedent: „ja, De må undskylde, hr. pastor, men vi forstår ikke københavnerdansk!“ — „Ja ja,“ svarede præsten uden at fortrække en mine, „nu skal jeg læse det op for jer, så I forstår det!“ Han læste derpå dokumentet op i dansk oversættelse og den livligste meningsudveksling begyndte. Om historien er bogstavelig sand, véd jeg ikke, men såmeget tror jeg at have erfaret, at den kunde være det.

Man kommer her til den underlige slutning, at det mål, som alle forstår, det forstår hartad ingen, men det, som ingen forstår, det forstår alle! Ja, så underlig er verden!

Opgaven blev altså for den danske prædiken, at være i sin tale så lidt „højt studeret“ som muligt, at føre et så énfoldigt ord som muligt. Den var i visse måder ikke

så synderlig forskellig fra den, landsbypræsten har overalt i vort land og sagtens alle vegne, hvor han da ønsker at forstås af den kreds, han skal arbejde iblandt. De lange, hårde kunstord forstås som en regel ikke, man må søge at lempe sig efter folkets talebrug, studere den måde, hvorpå det udtrykker sine tanker og følelser og efter evne eftergøre den i sin egen tale. Således tog jeg den sag op i Angel, og flere end jeg, brugte korte sætninger, undgik navneord som „kærlighed“ og sagde istedet med et udsagnsord eller tillægsord: „holde af“, „have kær“. Hvor der i kunstordene var to former, en dansk og en tysk, valgtes den tyske, vi sagde ej „ihukommelse“, men „erindring“, hvor ordet endelig skulde bruges, forøvrigt havde man „huske“ (hows?) at tage til. I enkelte tilfælde havde vi også to ord at vælge imellem. På dansk bruger vi „apostle“ og „disciple“, på tysk bruges „Jünger“ for det sidste, da vi ikke kunde tage det ord, satte vi „apostel“ ind istedet, hvor det på nogen måde kunde gå an, hjalp os ellers med en omskrivning: „de mænd, der fulgte med Herren“ eller lignende. Endelig benyttede vi enkelte ord af folkemålet, ordsprog, f. eks. „hva vil en oggel imeld æ kragger?“ eller vi greb til plattyske eller højtyske ord, som var gængse f. eks. „Gesetz“, „Geweten“, „Bigt“. Det tog derfor et alvorligt og omhyggeligt arbejde at forberede sig til den danske prædiken. Da jeg havde levet nogle år i disse forhold, blev det mig klart, at skulde jeg tale uforberedt, eller med kort varsel, måtte jeg bestemt kræve tysk, når jeg havde valget mellem sprogene, thi der var form og udtryk uden videre givne. Men jeg var da også vis på, at jeg kunde tale i vort fælles modersmål, det danske, således at enhver af de tilstedeværende, indfødte i sognene, var istand til at forstå hvert eneste ord.

Arbejdet gik så sin regelmæssige gang. Kun når stænderne var samlede i Flensborg, følte man agitationens dønninger, ellers levede jeg under særdeles fredelige kår. Dansk og tysk vekslede uafladeligt i kirketjenesten, vi kunde have tysk gudstjeneste og altergang, men under den dansk barkedåb eller omvendt, dansk brudevielse, tysk jordefærd. Således gik det fra år til år, og jeg synes ikke, jeg kan tvivle om, at trods agitation og modstand, var sagen så indlysende naturlig, at den i løbet af et slægtled eller to vilde være kommen i orden. Jeg forstår det helt vel, at det pludselige brud, der efter slaget ved Isted kom med fortiden, idet århundreders uret på engang blev bødet, kunde gribe smertefuldt ind i menneskers sind og vække modstand også fra kristeligsindede folks side. Men der blev jo givet frihed. I min embedsførelse véd jeg ikke af, at der nogensinde er bleven nægtet forældre tilladelse til at lade deres børn konfirmere tysk, hvor de vilde, og den sag var jo grumme let at ordne ved at sende barnet ud af sognet sydpå, jeg har aldrig nægtet udskrivningen, hvor den er bleven forlangt. Privatskoler var jo også tilladte. Jeg mindes med morskab en examen jeg overhørte engang inde i Angel i et hjem, hvor der var lærerinde, tysk naturligvis. Først hørte vi de danske fag, kristendomskundskab og fædrelandshistorie, om jeg husker ret, så kom turen til de tyske, et af dem var naturkundskab. Det var utvivlsomt en flink pige, og hun havde examineret jævnt og godt, hvor hun talte dansk. Men nu rejste hun sig og begyndte: „Kinder, was ist ein körper?“ og fortsatte med spørgsmål om alle det fysiske legemes egenskaber, som børnene havde lært på ramse, der var en høl anden ånd og tone over undervisningen, hun aflagde helt

den forrige jævnhed og blev højstilet. Jeg skulde undre mig over, om højtyisk nogensinde kan blive folkesprog. At det er et ypperligt mål, hvor det gælder poesi eller videnskab, alle civilisationens og den fine dannelses krav, er jo let nok at se, et andet spørgsmål er, om det nogensinde kan blive udtryk for det menige folks enfoldige tanker. For et dansk og dansktalende folk kan dette umulig ske i mange slægtled. Jeg tror ligeledes at have lagt mærke til, at tyskdannede almueskolelærere var som regel langt mindre jævne i deres undervisning end danskdannede, et forhold, der ikke vanskeligt synes at kunne forklares af de to sprogs bygning og hele natur.

Sér jeg efter de mange års forløb tilbage, — mangt et sår, som de tider slog, er lægt, der ligger ikke længer den svidende smærte i mindet og ikke den bittre følelse af nederlagets ydmygelse, meget er mildnet, om end andre sår endnu knap tåler, at man rører ved dem. Lad mig sige ét mere. Der er utvivlsomt skét fejl fra den danske styrelses side, sagtens både i valg af personer og midler, — om den nuværende tyske har været mere hensynsfuld mod folket, véd jeg ikke, det er mig svært at sætte min fod inden det lands grænser, hvor såmange af min ungdoms og manddoms forhåbninger ligger knuste og jordede. Sprogreskriptet vakte i sin tid en storm fra Tysklands side, var det med rette? Skete der i sin tid noget i mindste måde tilsvarende til indførelsen af udelukkende tysk skoleundervisning i Nordslesvig? Hvorfor har denne sidste forholdsregel ikke sat det tyske folks sind i uro? Her bliver modersmålet taget fra nogle hundrede tusinde danske. De, som kender svaret, må give det. Jeg kan ikke denne dag se, at der skete væsentlig uret nogen steder i Mellems-

slesvig ved den sprogordning, som dér indførtes, skønt den utvivlsomt kunde have været bedre. Men spørges kan der: var den under de forhold til den tid ønskelig, var den politisk klog? Det er mig nu tvivlsomt; thi den tyske agitation fik et ypperligt middel i sin hånd til at gøre det danske regimente forhadte, her kunde tales om at berøve fem hundrede tusinde lutherske kristne det sprog, hvori de søgte deres opbyggelse, om at sætte skel mellem forældre og børn, berøve et folk sit dyreste eje, modersmålet, der alene er hjertesproget, og gud skal vide, det blev brugt i avisartikler og flyveskrifter og „Erlebnisse“, og jeg med mit folk og mit fædreland fik at vide, hvad det betød at have en mægtig og uforsonlig nabo. Jeg sér Danmarks uret deri, at det var det magtløse lille land og dog kunde enfoldig tro på traktater og national ret, hvor de store folkeslags interesser er på spil.

Askov, i August 1894.

H. F. Feilberg.